

”מקמיצה ואילך מצות כהונה”: מעמדן של פעולות ההכנה בקורבן מנחה

פתיחה

א. משמעות היתר זרות

1. השוואה בין יציקה ובלילה במנחה לשחיטת קורבן בהמה
 2. דעת ריש לקיש
 3. הבלילה כעבודה גרועה
 4. שיטת רבי יוחנן
 5. ”עשייתה בכלי” – באיזה כלי מדובר?
 6. כל הראוי לבלילה אין בילה מעכבת בו
 7. משמעות הבלילה והיציקה
- #### ב. מקמיצה ואילך מצוות כהונה
1. מנחות שאינן נקמצות
 2. תנופה והגשה
 3. מליחה
 4. סיכום: היחס בין החקירות

פתיחה

שלביה הראשונים של עבודת המנחה מתוארים בפרשת ויקרא באופן הבא (ויקרא ב, א-ב):

וּנְפֹשׁ כִּי תִקְרִיב קֶרְבַּן מִנְחָה לַה' סֹלֶת יִהְיֶה קֶרְבָּנוֹ וְיִצֶק עָלֶיהָ שֶׁמֶן וְנָתַן עָלֶיהָ
לְבֹנָה. וְהִבִּיאָה אֵל בְּנֵי אֹהֶרֶן הַכֹּהֲנִים וְקִמְצוּ מִשֶּׁם מְלֵא קִמְצוֹ.

מן הפסוקים עולה כי הפעולות הקודמות לקמיצה נעשות על ידי הבעלים, שאינו כוהן, וכך מפורש בדרשת הספרא (ויקרא – דבורא דנדבה פרשה ח תחילת פרק י, אות י):

”ויצק עליה שמן ונתן עליה לבונה והביאה” – מלמד שיציקה ובלילה כשרים
לכל אדם.

הדרשה הובאה באופן דומה בגמרא (מנחות ט ע”א; וכע”ז בפסחים לו ע”א):

ויצק עליה שמן ונתן עליה לבונה, והדר והביאה אל בני אהרן הכהנים וקמץ,
מקמיצה ואילך מצות כהונה, לימד על יציקה ובלילה שכשרין בזר.

זאת בניגוד לשיטת רבי שמעון שסבור שהמילים "בני אהרן" מתייחסות לכל הפעולות שבפסוק ויש צורך בכוהן לכל אורך הדרך, משום שמקרא נדרש לפניו ולאחריו (מנחות יח ע"ב – יט ע"א).

השאלה היסודית שאותה נבקש לבחון במאמר זה היא: מהי משמעות הכשר יציקה ובלילה בזר? מה מלמד ההיתר על אופי הפעולות הללו? ומה פשר הקביעה ש"מקמיצה ואילך מצות כהונה"?

א. משמעות היתר זרות

1. השוואה בין יציקה ובלילה במנחה לשחיטת קורבן בהמה

המודל שאליו לכאורה יש להשוות את היציקה והבלילה הוא זה שקיים בשחיטה. השוואה זו מתבקשת מנוסח הדרשה, "מקמיצה ואילך מצות כהונה", הדומה לדרשה שנאמרה ביחס לשחיטה: "מקבלה ואילך מצות כהונה" (זבחים לב ע"א ועוד). ואכן, השאלות שנידונו במקורות ביחס ליציקה ובלילה, דומות לאלו שנידונו בשחיטה: הצורך בכוהן לכתחילה, דין "חוץ", הצורך בכלי שרת וכן הלאה. כמו כן, הכיוונים העקרוניים שאפשר להעלות בנוגע לאופי העבודה ומשמעות הכשר זר, דומים לעלו שעלו בראשונים ובאחרונים ביחס לשחיטה. יש מקורות המצביעים על כך ששחיטה היא עבודה גמורה, הכשרה בזר, ויש המצביעים על כך שאין היא עבודה כלל.¹ עם זאת, הגישה המקובלת באחרונים מחלקת בין משמעות העבודה ביחס לחפצא של הקורבן, שקיימת במידה רבה בשחיטה, לבין ההיבט של פעולת השירות מצד הגברא, שאיננו קיים בה כל-כך.²

למרות הדמיון בין המקרים, למעשה יש מקום רב להבחין ביניהם. זאת משום שאפשר להצביע על שאלות שהוכרעו באופן מסוים בדיני שחיטה, ובאופן אחר בדיני יציקה ובלילה. דוגמה בולטת לכך, שמתוכה ננסה לעמוד על שאלת היחס בין בלילה לשחיטה, היא מחלוקת רבי יוחנן וריש לקיש (מנחות ט ע"א):

איתמר: בללה חוץ לחומת עזרה... ר"ל אמר כשרה... מדכהונה לא בעיא, פנים נמי לא בעיא; ורבי יוחנן אמר פסולה, כיון דעשייתה בכלי הוא, נהי דכהונה לא בעיא, פנים מיהת בעיא.

עצם קיומה של מחלוקת, בשאלה אשר ביחס לשחיטה התשובה לה ברורה ומוסכמת, יש בו כדי להצביע על הבדל בין הסוגיות אשר טוען בירור וליבון.

1. עיין בתוס' זבחים יד ע"ב ד"ה הג"ה, ובמאמרו של הרב אהרן ווסר, 'שחיטה לאו עבודה', במעלין בקודש גיליון לח.
2. כיוון זה עולה יפה מדעת חכמים, שלפיה דווקא הבהמה עצמה צריכה לעמוד לפני ה' בזמן השחיטה, ולא השוחט.

2. דעת ריש לקיש

נפתח בהסבר דעת ריש לקיש. ההיסק של ריש לקיש, "מדכהונה לא בעיא, פנים נמי לא בעיא", סותר לכאורה את הידוע לנו בשחיטה, שאף היא אינה צריכה כהונה אך כשרה רק בפנים, כמבואר בגמרא (זבחים לב ע"ב) מן הפסוק "ושחט את בן הבקר לפני ה'" (ויקרא א, ה)³, וכך אכן הקשו התוספות (ד"ה ומדכהונה).

אפשרות אחת ליישב את הקושייה היא לומר שגם שחיטה איננה צריכה "פנים" באופן מהותי, מצד דיני העבודה שבה, אלא מסיבות חיצוניות או טכניות.⁴ כך למשל כתב ה'קרן אורה' (על התוספות שם) ששחיטה בחוץ פסולה משום "יוצא". באופן אחר כתב הגר"ז (על התוספות שם) ששחיטה צריכה פנים "מטעם מעשה השחיטה, דמעשה שחיטה בעי פנים, אבל אין זה משום דמעשה עבודה בעי פנים". אפשר שכוונתו היא שהשחיטה צריכה להיות בפנים כדי שלא יהיה דין של "שחוט חוץ", ולא כחלק מדיני ההקרבה.⁵

בדברי התוספות עצמם אפשר למצוא תירוץ אחר:

דשאני התם משום קבלה, אי נמי שכן מיני דמים.

השיטה מקובצת (שם אות כט) כתב שיש למחוק את התירוץ הראשון של התוספות, משום שלפיו די יהיה בכך שצוואר הבהמה יהיה בפנים, ואילו להלכה קיימא לן (זבחים קז ע"ב) שגם גוף הבהמה צריך להיות בפנים. ועל כל פנים, בפשטות נראה כי תירוץ זה קרוב לתירוץ האחרונים הנ"ל, בכך שהוא מסביר את ההבדל בין שחיטה לבליה בטעם טכני וחיצוני.⁶

אך התירוץ השני של התוספות יכול להצביע על הבדל עקרוני יותר בין הדינים. סברת "שכן מיני דמים" הובאה בגמרא (מנחות ח ע"ב) כדי להסביר מדוע אין ללמוד מזבחים למנחה שתהיה טעונה צפון. ועדיין היא צריכה בירור: מדוע מועילה עובדה זו לעניין חובת פנים, אף שלא הועילה לחייב מעשה של כוהן?

בדעת התוספות אפשר להבין שיש דין כללי במיני דמים שמחייב את הימצאותם במקום מוגדר לאורך תהליך ההקרבה כולו. דהיינו, שעקרונית השחיטה והבליה שוות, אלא ששלב בעל אופי כזה במיני דמים טעון פנים. אך אפשר להציע, במענה לקושייתם, חילוק ספציפי בין מלאכות הבליה והשחיטה, שאותו ננסה להסביר בשתי דרכים.

3. בעניין הצורך בדרשה מיוחדת לשם כך, ראו שו"ת חדוות יעקב (תניינא סי' קא, הובא בספר דף על הדף מנחות ט ע"א).

4. ראו: חזון איש זבחים כ, יד.

5. ראו: ברכת ראובן שלמה, מנחות סי' מב.

6. ראו להלן שיש שפירשו אותו באופן אחר.

3. הבלילה כעבודה גרועה

אפשר לבסס את החילוק על הכלל הידוע של רבי זירא: "כל הראוי לבילה – אין בילה מעכבת בו" (מנחות יח ע"ב ועוד). להלן נדון במשמעותו של הכלל, אך בשלב זה אפשר לומר בפשטות שמכיוון שעצם העבודה אינה מעכבת, אין טעם לומר שהמנחה תיפסל אם בלב בחוץ. הבנה כזו בדעת ריש לקיש עולה מדברי ה'חזון איש' (מנחות כה, יח):

כיון דיציקה מעכב, פסול אף לריש לקיש דמכשיר בבללה חוץ לחומת עזרה.
דר"ל ס"ל דלא גרע מלא בללה כלל, אבל יציקה דמעכבת גם יצק בחוץ פסול.⁷

תפיסה זו פשוטה לכאורה מסברה, אך יש בה כמה קשיים.

ראשית, העיקר חסר מן הספר. אם זו אכן דעת ריש לקיש, ראוי היה שיאמר זאת בפירוש, ולא יתלה את ההכשר בכך ש"לא בעי כהונה". נראה כי ה'חזון איש' ניסה להתמודד עם הבעיה בהמשך דבריו: "דכיון דלא בעי כהונה, אין לחשוב בחוץ כפסול ממש אלא נחשב כאילו לא בלל כלל". כלומר, ההכשר מבוסס על שתי הנחות: א. הבלילה עצמה לא מעכבת. ב. הבלילה בחוץ איננה גרועה מהיעדר בלילה. לפי ה'חזון איש', דברי ריש לקיש התייחסו רק להנחה השנייה. אך לא כל כך ברור מה פשר דבריו בהקשר זה (ונדון בכך להלן).

עוד יש להעיר מדברי התוספות (ד"ה ומדכהונה), וכל מפרשיהם, שהקשו משחיטה על בלילה, אף ששחיטה מעכבת. ומוכח מדבריהם שלא קיבלו את דברי ה'חזון איש' ולא תלו את ההכשר בכך שבלילה לא מעכבת.

כמו כן, נראה כי לדברי ה'חזון איש' נראה שלכתחילה תהיה חובה לבלול בפנים דווקא. ואכן משמע קצת מלשון המחלוקת שלכל הדעות יש לבלול לכתחילה בפנים, ונחלקו רק כשבבל בחוץ בדיעבד. כמו כן, ודאי שיציקה תהיה פסולה בחוץ, כפי שאכן כתב ה'חזון איש'.

משום כך נראה יותר להבין באופן אחר, ולומר ששחיטה טעונה פנים משום שיש בה פן משמעותי של הקרבת החפצא, גם אם מצד הגברא אין היא "שירות". ואילו בבלילה ההכרעה שאינה צריכה כהונה מלמדת שאין היא נחשבת כפעולת הקרבה אפילו מצד החפצא. וכן כתב החזון איש (זבחים כ, יד):

דהרי שחיטה אחת מד' עבודות ומפגלין בה, משא"כ בבלילה, ושחיטה קובעת שאם נפסל אחרי שחיטה מקרי פסולו בקדש שאם עלה לא ירד, משא"כ בבלילה.
ואם אינה עבודה שהרי אינה צריכה כהונה, בדין הוא שאינה צריכה פנים.

7. וראו גם בחזון איש שם, יא.

"מקמיצה ואילך מצות כהונה": מעמדן של פעולות ההכנה בקרבן מנחה

כלומר, הבליחה דומה לשחיטה בכך ש"אינה עבודה", אך בניגוד לשחיטה, שהיא פעולה בעלת משמעות וחשיבות רבה בתהליך ההקרבה, הבליחה היא פעולה פחותת חשיבות ומשום כך אינה טעונה פנים.

באופן קיצוני אפשר להבין שהבליחה לא נחשבת כלל כחלק מסדר עבודת המנחה. וכך כתב ה'חזון איש' (מנחות כה, ו) שיכולנו לחשוב "דבליחה ומתן שמן בכלי אינן מצות אלא הוראות בתכנית המנחה וצורתה". החזון איש (שם) סבור כי מודל כזה אכן קיים בלחמי תודה, שאמנם נאמר בהם "חלות מצות בלולת בשמן" (ויקרא ז, יב), אך זהו רק "סדר עשייתן" ולא חלק מעבודת הלחם (ולכן מקדישים את החלות אחרי הכנתן). לפי אפשרות זו מסתבר כי לא יהיו כל דינים והגבלות על פעולת הבליחה. מודל דומה אפשר למצוא בפעולת המליחה,⁸ שם ביאר הגרי"ז (מנחות יח ע"ב) כי "המליחה בעצם אינה עבודה בהקרבן רק דהקרבן טעון מלח".⁹

לפי גישה זו, לכאורה נראה היה לומר שלא יהיו כל כללים ביחס לבליחה, והיא תהיה כשרה גם בקוף. בדומה לבלילת לחמי תודה. ובאמת, הריצ"ד (מנחות ט ע"א) הבין שהסוגיה עוסקת במי שבלל את המנחה בלי לקדש אותה בכלי כלל.

אך באופן אחר אפשר לחלק ולומר שמכיוון שיש חיוב לקדש את המנחה בכלי בתחילת עשייתה, ממילא הדבר משליך על אופן הטיפול במנחה לאחר מכן. כלומר, הבליחה עצמה אינה עבודה, אך יש דינים כלליים המתייחסים להכנת המנחה משעה שנתקדשה, כגון שתיעשה בכלי שרת (ראה להלן) ובידי אדם.

לפי הבנה זו יש לדון אם לחלק בין יציקה לבליחה. זאת משום שהמילה "ויצק" מובאת כתיאור פעולה, בניגוד ל"בלולות" שמתארת את התוצאה בלבד. ומאידך, אפשר שגם אם פעולת היציקה מעכבת, ופסולה בקוף (וצ"ע בנכרי),¹⁰ מדובר בחלק מתהליך ההכנה של המנחה ואין משמעות למעשה העבודה עצמו, וממילא אפשר שגם יציקה בחוץ תהיה כשרה. ואכן ה'חזון איש' לא מחלק בעניין זה בין הבליחה ל"יציקה", אף שנאמרה בה לשון פעולה, "ויצק".

אלא שדברי ריש לקיש עדיין אינם ברורים: אם זו משמעות ההכשר בזר, מדוע לחלק בין יציקה ובלילה לשחיטה?

-
8. כדוגמה נוספת לפעולה כזו אפשר להביא את הקצירה, שדווקא במנחת העומר נאמרו בה הלכות מסוימות, ואילו בשאר המנחות אין לה כל משמעות.
 9. עם זאת, מליחה דווקא צריכה כהונה, ולכן אין השוואה גמורה בין התחומים.
 10. ועיין שו"ת אגרות משה (קדשים וטהרות א, ח): "כל מעשה במנחה ובקרבן כגון יציקה ובלילה הוא כן דאף שלא בעי כהן מ"מ מעשה אדם בעינן שהוא אף בזר ולא במעשה קוף ובממילא".

האחרונים הציגו להבין שהתוספות ניסו להתמודד עם שאלה זו במילים "משום קבלה". כך למשל כתב ה'חזון איש' (זבחים כ, יד): "כונתם שאין למידין בלילה משחיטה דמה לשחיטה שכן מיני דמים והיא חשיבא שהיא המוציאה את הדם לאפשר את הקבלה". וכן כתב ה'קדשי יהושע' (מנחות עמ' קו-קח) שכוונת התוס' היא שהשחיטה צורך קבלה, בדומה לדברי התוס' יומא לב ע"ב בעניין מריקה, שמשום שהיא "צורך קבלה" היא צריכה להיעשות בכוהן גדול ביום הכיפורים.

מן הדברים עולה הבחנה חשובה ביחס לשחיטה. המורכבות של דיני שחיטה נובעת מכך שבשחיטה יש שני מרכיבים: מרכיב אחד של שחיטת חולין, ומרכיב שני של תחילת עבודת הדם. זאת בניגוד למנחה, שבה קיימת הפרדה בין פעולות ההכשר הטכני של המנחה, לקמיצה שמתחילה את עבודת ההקטרה. החלק שקשור לעבודת הדם, הוא שגורם לצורך בפנים, ועקרונית ראוי היה להיעשות על ידי כוהן.¹¹ אלא שלמעשה הכשירה התורה שחיטה בזר, משום שחלק הקבלה בא ממילא (קדשי יהושע שם)¹² או משום שהוא בטל לעיקר עבודת השחיטה (הרב דז'מיטרובסקי).¹³

לעומת זאת, הבלילה והיציקה מקבילות להיבט של ההכשר המעשי, הטכני של השחיטה, בלי הפן המהותי שלה.

לסיכום: את שיטת ריש לקיש, המכשיר בלילה בחוץ למרות ששחיטה צריכה פנים, אפשר להבין בשלוש דרכים:

א. דין בילה כדין שחיטה, אלא ששחיטה צריכה פנים מסיבות טכניות חיצוניות.

ב. אופי הבילה דומה לאופי השחיטה, אלא שהבילה אינה מעכבת.

ג. הבילה שונה באופיה מן השחיטה, והיא פעולה טכנית המכשירה את החפצא בלי לקדם את מסלול הקרבנות. אפשר להבין שפן כזה קיים גם בשחיטה, אלא שיש בה פן נוסף של "צורך קבלה" המחבר אותה לעבודת ההקרבה.

4. שיטת רבי יוחנן

נתבונן כעת בדברי רבי יוחנן, הפוסל בלילה בחוץ. אפשר להבין שלדעתו בלילה דומה לשחיטה, כפי שכתב המבי"ט בקרית ספר (פסולי המוקדשין יא):

פנים מיהת בעיא, כשחיטת קרבן דכהונה לא בעיא ובעיא פנים.

11. וכך קל יהיה להבין את שיטות הראשונים הסבורות שיש צורך בכוהן לכתחילה.

12. עיין שם שהשווה לדין הדלקת המנורה, המוסבר כך בתוס' ישנים (יומא כד ע"ב ד"ה הדלקה), ועיין בחידושי הגר"ח (ביאת מקדש ט, ז).

13. הרב יחיאל דז'מיטרובסקי, בענין שחיטה לאו עבודה, כנסת ישראל תמוז תרח"צ, עמ' יח-כב.

"מקמיצה ואילך מצות כהונה": מעמדן של פעולות ההכנה בקורבן מנחה

מדבריו משמע שאופי הדין זהה בשני המקרים, וממילא מסתבר שגם בבליה ויציקה יוכל העובד עצמו לעמוד מבחוץ,¹⁴ וכן כתב ה'מנחת אברהם' (מנחות ט ע"א). אולם ה'חזון איש' (זבחים כ, יד) טען אחרת:

נראה דגם הבולל צריך להיות בפנים, דהא טעמא דבעינן פנים ילפינן מלעמוד לפני ד' לשרתו, כל שירות צריך פנים.

כלומר, בניגוד לשחיטה שנעשית בפנים רק משום ההשפעה שלה על החפצא, הבליה נעשית בפנים כחלק מעבודות השירות ומשום כך המשרת עצמו צריך להיות בפנים.

לפי הבנה זו, הבליה היא מעשה שירות לכל דבר, והכשרה בזר הוא פרט חריג. כך עולה גם מדברי ה'מקדש דוד' (קדשים טו, ג):

העבודות של קודם קמיצה שהם היציקה והבליה כשרים בזר וה"ה בכל הפסולים, ונראה לענ"ד לומר דמ"מ עכו"ם יהיה פסול בהם, דגם היציקה והבליה עבודות הן רק הן עבודות הכשרים בזר ולא בעי כהונה אבל ישראל בעינן.

מלשון ה'מקדש דוד', "עבודות הכשרים בזר", משמע שמדובר בעבודה גמורה. מדוע אם כן היא כשרה בזר?

נראה שכיוון זה יובן אם נפריד את דין זרות מגדרי "עבודה", כפי שעולה מכמה מן המקורות ביחס לשחיטה, ומשיטת רב חסדא (זבחים יד ע"א) המכשיר זר בהולכה.¹⁵ כלומר, הדרישה לעבודת כוהן נאמרה דווקא בסוג מסוים של עבודות, שעניינן הקרבת הקורבן למזבח, המתחילה מן הקמיצה או מן הקבלה. וישנן עבודות נוספות שמתקיימות קודם לכן על ידי זרים, והן "עבודות" לכל דבר ועניין. להלן ננסה להבין יותר את משמעות הדבר אצלנו.

נ"מ של קביעה זו תהיה בשאר פסולי עבודה, שכשרים בשחיטה. נכרי אי אפשר להשוות לשחיטה, משום ששחיטת גוי פסולה. אך יש לדון בנוגע לשאר הפסולים: לילה, שמאל,¹⁶ "יושב", "נתלה" וכדו'. התוס' (זבחים יד ע"ב ד"ה הג"ה) תלו את דין "נתלה" בדרך שירות, וממילא י"ל בדעת ה'חזון איש' שיהיה פסול בבליה. למעשה, לא מצאתי התייחסות מפורשת לשאלה זו. הרמב"ם (פסוהמ"ק יא) הכשיר "פסול לעבודה כגון הזר וכיוצא בו", אך קשה לדייק מלשונו באופן חד-משמעי לשאלתנו. ומלשון האחרונים (מקדש דוד טו, א; מנחת חינוך קטז; שמחת עולם, ביאת מקדש ט, י) משמע שאין לחלק בין הפסולים.

14. כפי שדייק בכנסת ראשונים (מנחות ט ע"א).

15. ראה במאמרו של הרב אהרן ווסר הנ"ל הערה 1.

16. בפשטות, הדרך הפשוטה ביותר לבלול היא בשתי ידיים, וצ"ע.

5. "עשייתה בכלי" – באיזה כלי מדובר?

אפשר לנסות להבין את שיטת רבי יוחנן מתוך התבוננות באופן שבו נימק את דבריו (מנחות ט ע"א):

כיון דעשייתה בכלי הוא, נהי דכהונה לא בעיא, פנים מיהת בעיא.

מהי משמעות הביטוי "עשייתה בכלי"?

התוספות (חולין לו ע"א ד"ה צריד) הוכיחו מכאן "דמנחה נבללת בכלי שרת".¹⁷ אך מלשון **הרמב"ם** (מעשה הקרבנות יג, ה) נראה אחרת:

מנחת הסולת כיצד היתה נעשית, מביא עשרון סולת או כמה עשרונות או כפי נדרו ושמן הראוי לה ומוודד בעשרון של מקדש, ונותן שמן בכלי, ואח"כ נותן עליו את הסולת, ואח"כ נותן שמן אחר על הסולת וכולל הסולת בו, ואח"כ נותנה בכלי שרת וצק לתוכה שמן.

משמע ברמב"ם שהנתינה בכלי שרת הייתה רק אחרי הבליה, וקודם לכן הייתה המנחה בכלי חול רגיל.¹⁸

את שיטת רבי יוחנן יש לנתח לפי כל אחת מן העמדות הללו.

לדעת התוספות, שהבליה נעשית בכלי שרת, אפשר להבין את דברי רבי יוחנן בשתי דרכים:

אפשר להבין שהצורך בכלי שרת מוכיח שהבליה היא עבודת שירות. וכן כתב ה'חזון איש' (מנחות כה, ו): "השתא דילפינן בהיקשא דצריך כלי שרת, שמעינן דהוא בכלל השירות דהקרבה". וכך ביאר גם הכנסת ראשונים (מנחות ט ע"א): "דמהא דבעינן דין בליה מכלי שרת, ע"כ דבלילה הוי שירות".

אך אפשר להבין באופן אחר, על פי המשנה (זבחים פח ע"א) שקבעה כי כלי שרת "אין מקדשין אלא בקודש". אפשר ללמוד מכאן שלכלי שרת בחוץ אין דין כלי שרת, וממילא גם אם הבליה אינה עבודה היא חייבת להיעשות בפנים כדי שתחשב שנעשית בכלי שרת.

כך נראה שהבין ה'חזון איש' (מנחות כה, יא), וכן כתב הגרי"ז (מנחות נה ע"א) בהסבר הצורך בפנים בלישה: "ועיקר הטעם דלישה בעי בפנים הוא משום דכיון דילפינן התם (דף

17. וכן משמע ברש"י (מנחות עד ע"ב ד"ה כל), עי' אבן האזל (תמידין ומוספין ה, ז).

18. וכן בפירוש המשניות (מנחות ו, ג; עי' מעשה רוקח על הרמב"ם הנ"ל): "ואחר כך יוצק שמן אחר ולותת בו את הסלת וזו היא הבליה, ואחר כך נלושת ונאפת ונפתתת ונתנת בכלי מכלי המקדש ויוצק עליה שמן פעם שלישיית וזו הוא היציקה".

”מקמיצה ואילך מצות כהונה”: מעמדן של פעולות ההכנה בקורבן מנחה

צ”ו ע”א) מקרא דבעי כלי ע”כ בעי פנים דאם בחוץ הלא אין הכלי מקדש בחוץ וא”כ במה זה חשיב מעשה כלי”.

ובדעת ריש לקיש נצטרך לומר שרק לענין קידוש אין כלי השרת מתפקדים בחוץ. או לחלופין שדי בכך שכלי שרת מקדשין בחוץ ליפסל (זבחים שם) כדי שייחשבו ככלי שרת לענין עבודת הבלילה (מנחת אברהם, מנחות ט ע”א).¹⁹

עם זאת, גם אם לא לכך נתכוון רבי יוחנן, עצם העובדה שבלילה צריכה כלי שרת עשויה ללמד על כך שהיא מעשה שירות. כך עולה מדברי ה’שיטה מקובצת’ (זבחים מז ע”א אות כט), שביאר את ההבדל בין שחיטה, שלדעתו אינה צריכה כלי שרת, לבין בלילה:

וקשה למורי דמאי שנא שחיטה משאר עבודות וכ”ת משום דכשירה בזר הר
בלילה כשרה בזר וטעונה כלי שרת. ותיירץ דבלילה דאינה כי אם בקדשים אע”ג
דכשירה בזר היא כשאר קדשים לענין כלי שרת.

גם לפי השיטות הדורשות כלי שרת בשחיטה (עי’ ריטב”א חולין ג ע”א), עדיין יש היבט מיוחד בדרישה לכלי שרת בבלילה. זאת משום שבשחיטה אפשר להסביר את הצורך בכלי שרת לשם קידוש הדם,²⁰ וצורך זה אינו קיים בבלילה. וראו באבן האזל (מעשה הקרבנות ד, ז) שכתב שכלי שרת נדרש (מלבד כשמקדשים בעזרתו) רק ”היכי דהוי עבודה ושירות”, ולכן הקשה כיצד אפשר לומר זאת בבלילה שכשרה בזר.

כפי שראינו, מפשט דברי הרמב”ם (מעשה הקרבנות יג, ה) נראה שהבלילה נעשתה בכלי חול. על כך הקשה הכסף משנה (שם) כיצד יש להבין את דברי רבי יוחנן.

מפרשי הרמב”ם עמלו להסביר נקודה זו בדרכים שונות.²¹ בשם ר’ משה סולובייצ’יק הובא שמכוון שהמנחה התקדשה בכלי שרת, הבלילה פסולה בחוץ אף שהיא עצמה לא נעשית בהכרח בכלי שרת, משום שהיא חלק מ”מעשה המנחה” (חידושי הגרי”ז מנחות ט ע”א ד”ה שם בגמ’ אתמר; מנחת אברהם מנחות ט ע”א). פירוש זה תלו האחרונים בלשון ה’שיטה מקובצת’ שגרס בדברי רבי יוחנן: ”כיון דקדושת כלי הוא”, ומשמע שהמוקד הוא לא בעבודה הנוכחית בכלי שרת אלא בקדושה שחלה על המנחה קודם לכן.²² עם זאת, יש

19. ולא ברור מדוע הקשה הכנסת ראשונים על פירוש זה: ”דאם כן מאי טעמא דריש לקיש”.

20. עי’ שו”ת אבני נזר או”ח עה.

21. באבן ישראל (שם) הסביר שלדעת הרמב”ם די בכך שגמר הבלילה, דהיינו היציקה, תיעשה בכלי שרת, כדי שגם הבלילה תצטרך להיעשות בפנים. הר המוריה (שם) העמיד את דברי רבי יוחנן במנחה שאין בה יציקה ולכן היא זקוקה לכלי כבר בשלב הבלילה (עיין במעשי למלך שדחה תירוץ זה).

22. הגרי”ז שם.

לדחות דיוק זה משום שגם התוספות בחולין (הנ"ל) גרסו כלשון ה'שיטה מקובצת', ולמרות זאת הבינו שהבלילה עצמה נעשתה בכלי שרת.

ה'לחם משנה' (שם) הסביר "דעשייתו בכלי שאמרו שם לאו בכלי שרת הוא". כלומר, רבי יוחנן לא התייחס לקדושת כלי שרת כלל, אלא לעצם החיוב לבלול בכלי כלשהו. ויש לשאול: מדוע העובדה שהבלילה נעשית בכלי חול מוכיחה שהיא צריכה להיעשות בפנים?

בספר מעשי למלך (שם) ביאר שהצורך בכלי מקביל לשיטת הרמב"ם בשחיטה, שדורש שתיעשה בכלי אף שכלי שרת אינו מעכב. כלומר, הצורך בכלי מגדיר את הבלילה, בדומה לשחיטה, כחלק ממצוות המנחה, ולא כפעולת הכשר טכנית. כעין זה כתב גם אבן האזל (מעשה הקרבנות ד, ז): "יש לומר דסבר הגמ' דאם מותר לבלול בחוץ א"כ אין כאן עבודת מנחה כלל ולא שייך להצריך שיהיה הבלילה בכלי".

לסיכום, נראה בפשטות שלפי ההבנה שבלילה צריכה כלי שרת, מסתבר שמדובר בעבודת שירות של ממש (ולא כשחיטה). ואילו אם יש צורך רק בכלי חול, נראה שמדובר בחלק ממצות המנחה שאיננו בהכרח עבודה של ממש. בהתאם, לפי הגישה הראשונה אפשר שלדעת ריש לקיש הבלילה היא כשחיטה, ואילו לפי הגישה השנייה הוא סבור שפעולה הבלילה כלל איננה חלק ממצוות המנחה.

לשאלה זו יכולה להיות השלכה גם על דין היציקה, בשני מובנים:

בדעת ריש לקיש: אם הבלילה צריכה כלי שרת, הרי שהיא דומה בכך ליציקה ואפשר שריש לקיש החולק על רבי יוחנן בבלילה חולק עליו גם ביציקה. אך אם הבלילה צריכה רק כלי חול, מסתבר שביציקה הזקוקה לכלי שרת יודה ריש לקיש שנעשית בפנים. אלא אם נאמר שהצורך בכלי שרת ביציקה אינו מהותי, אלא רק משום שהיא סמוכה לקמיצה, וממילא גם אותה יכשיר ריש לקיש בחוץ, כפי שכתב בספר מעשי למלך (מעשה הקרבנות יג, ה).

בדעת רבי יוחנן: אם עצם הצורך בכלי שרת עומד בבסיס דברי רבי יוחנן, ולדעתו כלי שרת בפנים אינו נחשב כלי שרת, מסתבר שהוא הדין גם ליציקה. אך אם הכלי רק מלמד על איכות עבודת הבלילה, אפשר שאין הדברים אמורים ביציקה. ונראה שזו ההתלבטות שעמדה בבסיס ספיקו של החפץ חיים בזבח תודה (מנחות ט ע"א ד"ה כיון):

לכאורה ה"ה לפ"ז אם עשה היציקה בחוץ פסולה, ונקט בלילה משום ר"ל,²³ ואפשר דיציקה לא חשיב מעשה.

23. נראה שכוונתו לומר שריש לקיש מודה ביציקה משום שהיא מעכבת, או משום שלכולי עלמא צריכה כלי שרת.

"מקמיצה ואילך מצות כהונה": מעמדן של פעולות ההכנה בקורבן מנחה

וכך ניסח זאת ה'חזון איש' (מנחות כה, יא):

אי לאו עיכובא דיציקה, אף יצק בחוץ כשר, ואע"ג דבללה חוץ לחומת עזרה פסולה... שאני בלילה דיוצרת צורת המנחה וכל שהוא שלא כמצותה אינה המנחה שבתורה.

כלומר, הבלילה דומה במקצת לשחיטה, שגם אם אינה עבודת שירות היא מעצבת באופן משמעותי את החפצא של הקורבן. ואילו היצקה היא פעולה סתמית יותר, שרק מצרפת את השמן עם הסולת, ויש יותר מקום להתיר לבצע אותה בחוץ.

6. כל הראוי לבלילה אין בילה מעכבת בו

הזכרנו לעיל כי אחד ההסברים האפשריים לדעת ריש לקיש הוא שמכיוון שעצם הבלילה אינה מעכבת, גם גדרה אינם מעכבים. אך יותר משמדובר בסברה אפשרית של ריש לקיש, יש כאן קושייה על עמדתו של רבי יוחנן: כיצד ייתכן שאם בלל בחוץ פסול, אם אפילו כשלא בלל כלל כשר?

ואכן, ה'שפת אמת' (מנחות ט ע"א ד"ה בגמ' בללה) כתב משום קושייה זו שרבי יוחנן לא התכוון לפסול בלילה בחוץ, אלא רק במקרה שבו כל נתינת השמן נעשתה בחוץ. בדומה לכך כתבו התוספות (מנחות יח ע"ב ד"ה ורבי) בתירוצם השני, שלדעת רבי שמעון הפוסל בלילה בזר, על כרחנו שחולק על רבי זירא וסבור שהבילה מעכבת.²⁴ אך התוספות (מנחות ט ע"א) כתבו בדעת רבי יוחנן:

אף על גב דלא בלל כשרה בלל חוץ לחומת העזרה גרע.

וכן כתבו (מנחות יח ע"ב ד"ה ורבי) בתירוצם הראשון בהסבר דעת רבי שמעון:

ויש לומר דבלל זר גרע דמיחל עבודה ומהאי טעמא ניחא בלל מחוץ לחומת העזרה דבפרק קמא דפסול אף על גב דלא בלל כשר.

מה פשר הדבר? כיצד ייתכן שבלילה פסולה גרועה ממצב שבו לא בלל כלל?

התשובה לכך יכולה להינתן מתוך דיון באופי פסול זר וחוץ, או מתוך דיון באופי דין בילה.

יש מהאחרונים שתלו בשני תירוצי התוספות חקירה כללית בדין פסול זרות (מקדש דוד טו, א):

והנה יש לחקור בזה דפסולים מחלי עבודה אי הטעם משום דחשיב כאילו לא נעשית העבודה כלל דאין עבודה כשרה בהם, וא"כ הפסול הוא רק משום חסרון העבודה, או דעבודת פסולים פוסלת הקרבן עצמו.

24. וכך נקט גם המיוחס לרשב"א (מנחות יח ע"ב ד"ה והקשו), ועיין בחזון איש (מנחות כה, יד).

אפשר לנסח זאת באופן הבא: האם הזר פוסל את העבודה, או את הקורבן?²⁵ אם העבודה בלבד נפסלת, מסתבר שהקורבן לא ייפסל אם העבודה עצמה לא מעכבת בו. אך אם הפסול פוגע בקורבן, אפשר שכל כניסה של זר למרחב העבודה יכולה לפגוע בקורבן בלי קשר לחשיבות העבודה הספציפית שביצע. משמע קצת ככיוון זה בדברי התוספות (מנחות ט ע"א):

ולא דמי לההיא דזבחים בפ' קדשי קדשים (דף סג ע"ב) דתלינן טעמא מיצה דמה בכל מקום במזבח כשרה שאם היזה ולא מיצה כשרה דהתם בפנים והכא בחוץ.

אפשר שכוונתם היא שהבעיה היא לא בכך שהעבודה עצמה לא נעשתה כראוי, אלא שפסול "חוץ" חדר דרכה אל הקורבן.

אך יש לדון בשאלה גם מנקודת המבט של חובת הבילה. מה פשר הקביעה ש"כל הראוי לבילה אין בילה מעכבת בו"? התוס' (מנחות יח ע"ב ד"ה ואמר) והיראים (תמט) הסבירו בשתי דרכים מדוע אין הבילה מעכבת:

- א. התורה לא ציוותה על פעולת הבלילה, אלא רק תיארה את המנחה כ"בלולה", וכוונתה היא "שתהיה ראויה לבלול". היראים הפליג וכתב שהבלילה עצמה היא מדרבנן בלבד.
- ב. יש מצוות בילה, אלא שהיא לכתחילה בלבד, כמו כל פעולה בקודשים שלא שנה בה הכתוב לעכב.²⁶

שתי הדרכים הללו מתאימות לשני המקורות שהובאו בתוספות לכך ש"כל שאינו ראוי לבילה בילה מעכבת בו":²⁷

- א. התוספות בקידושין (כה ע"א – כה ע"ב ד"ה כל), שנקטו כאפשרות הראשונה, למדו מכך בפשטות גם את החובה שתהיה "ראויה": "דודאי שנה הכתוב בלול כמה פעמים אבל לא כתב בלשון צווי ובלילה משמע דאתא לאשמועינן דלא בעינן אלא ראוי".²⁸

25. בחקירה דומה האריכו האחרונים בעניין מחשבת פסול.
 26. עיין רשימות שיעורים (רי"ד סלובייצ'יק) מסכת נדרים עג ע"א: "הרי בילה מהוה חלות שם במנחות שהרי יש בהן מצות לבילה לכתחילה אלא שאינה מעכבת".
 27. תלייה זו אינה עולה יפה עם דברי התוספות במנחות (יח:), וכבר עמד על כך המעדני יום טוב (על הרא"ש מקוואות סי' כה, אות ד).
 28. ועיין פני יהושע גיטין כח ע"ב ד"ה בא"ד וא"ת.

"מקמיצה ואילך מצות כהונה": מעמדן של פעולות ההכנה בקורבן מנחה

ב. התוספות בנדה (סו: ד"ה כל), שנקטו כאפשרות השנייה, כתבו: "דסברא הוא דכיון דקפיד קרא לכתחלה לעשות המצוה בעינן שיהא ראוי לכך אף על פי שאינו מעכב דאם לא כן נתבטלה המצוה לגמרי שלא היה יכול לעשותה"²⁹.

נראה שמן המקורות הללו עולות שתי דרכים עקרוניות בהבנת דין "ראוי לבילה":

א. אין קשר בין דין "ראוי לבילה" לבילה עצמה. גם אם הבילה היא לא רק מדרבנן, מדובר במצווה לכתחילה שאינה מעכבת כלל. דין "ראוי לבילה" מגדיר את החפצא של המנחה ככזו שראויה להיבלל. ניסח זאת היטב הרשב"ם (ב"ב פא ע"ב ד"ה כל): "שצוה הקדוש ברוך הוא להביא מנחה שיכול לקיים בהן מצות בלילה וכשהוא מביא ששים ואחד מנחה כזו לא צוה להביא והרי הוא כמביא מנחה מן הקטניות".

יש מקום להבין את היקפו של דין זה בשתי דרכים:

1. דין כללי שמחייב שתהיה אפשרות לבלול את המנחה. יש לדון עד איזה שלב צריכה להיות אפשרות כזו, והאם מניעות טכניות חיצוניות פוגעות בה.

2. דין מקומי בשיעור המנחה. כך הבין הגרי"ז (מנחות ט ע"א ד"ה שם בגמ' אתמר): "דכל הדין דאין ראוי לבילה נראה דאינו כלל דין שיהא ראוי לעשות בה מעשה בלילה, אלא שהוא רק דין בשיעור, דאם אינו ראוי לבלול כגון ביותר משישים פסולה המנחה, אבל מה שאינו ראוי לבלילה משום סבות אחרות זה לא איכפת לן, ורק אם אינו ראוי לבלול מחמת השיעור הוא דנפסלת משום שאין זה אלא דין שיעור"³⁰.

ב. מצוות הבילה קיימת בשתי רמות: לכתחילה יש לקיים אותה בפועל, אך לכל הפחות יש לאפשר את קיומה, שלא "תבטל המצווה לגמרי"³¹. כך משמע גם מלשון הגמרא, "בילה מעכבת". דהיינו, אותה מצוות בילה שעשייתה בפועל אינה מעכבת, מעכבת כאשר אי אפשר לעשותה כלל. אפשרות זו יש לנסח בשתי דרכים:

האופן המינימלי, המשתמע מלשון התוספות, הוא שיש חיוב ליצור אפשרות של בילה.

29. וראה גם בתוספות רבינו שמואל (שיטת הקדמונים קידושין כה ע"א): "דסברא הוא כיון דהוצרך

הכתוב בלולה אף על גב דלא מעכבא צריך הקרבן שיהא ראוי למה שצוה לעשות בו".

30. ראה בהמשך דבריו שהתלבט בעניין: "וראיה לזה ממנחת ריקין דאין בה כלל דין בלילה דהרי מושחין את הרקיקין בשמן ולא יוצקין בתוכה, ומ"מ אין מביאין יותר משישים עשרון, ורואים מזה דכל הדין דבעינן ראוי לבילה הוא רק דין בשיעורא, והשיעור שוה בכל המנחות, אמנם צריך לעיין במתני' דלקמן (דף פ"ט ע"ב) לענין מנחת נסכים של פרים וכבשים שנתערבו קודם בלילה דפסול, וכתבו בתוס' שם (ד"ה ואם) דהיינו מטעם שאינו ראוי לבילה, אף שאינו שייך שם לדין שיעור, וצ"ע".

31. וכן משמע ברש"י (מנחות יח ע"ב ד"ה ושאיין; נדה סו ע"ב ד"ה כל). עי' מגד יעקב (מנחות סי' מו וסי' קעה).

באופן אחר אפשר להבין שמבחינה עקרונית הבילה עצמה מעכבת. אלא שדין "הראוי לבילה" מבוסס על עיקרון דומה לדין "כל הראוי ליזרק כזרוק דמי".

נחדד הגדרה זו מתוך דברי התוספות בפסחים (צד ע"ב ד"ה ואין). התוספות הקשו למאן דאמר "אין דרך רחוקה לטמא", דהיינו שטמא אינו פטור מעשיית הפסח גם כשנמצא בדרך רחוקה: "קצת תימה כשהוא עומד חוץ לעזרה והוא ערל או טמא חייב בפסח ואם ימול ויטהר יפטר". ותירצו: "מיהו דוגמת זה מצינו כל הראוי לבילה אין בילה מעכבת בו". כלומר, דווקא אדם טהור פטור מעשיית הפסח, משום שהוא ראוי לעשות אותו. וודאי הוא שהמוקד במצוות הפסח הוא בעשיית הפסח, ולא בהיות האדם "גברא שראוי להקריב פסח". ונראה שהתוספות הבינו שהיות האדם ראוי מחילה עליו פטור.³²

כעת נשוב לשאלתנו:

אם אין כל משמעות מדאורייתא לפעולת הבילה, מסתבר שאין פסול זרות או חוץ יכול לפעול משהו דרכה.

מאידך, אם נבין שהבילה היא עבודה שאינה מעכבת, אפשר להבין שכאשר היא נעשית בפסול היא גרועה ופגומה יותר מאשר אם לא נעשית כלל, אך דווקא אם פסול זר פוגע בקורבן עצמו, או אם עבודה פסולה פוסלת את הקורבן כולו.

בשם הגר"מ הובא (בגרי"ז מנחות ט ע"א) שלאחר שבלל זר נחשבת המנחה כ"אינה ראויה לבילה", משום שהיא כבר בלולה באופן פסול.³³ נראה כי לדעתו לא די בכך שהמנחה תהיה בלולה בחפצא, אלא שיש דין של מצוות מעשה בילה, וכאשר אין אפשרות לקיים את המצווה בפועל, היא מעכבת.

באופן אחר ניסח זאת בשו"ת צמח יהודה (ד, ב):

אין הגדר דהתורה הק' אומרת שלא בלל סתם כשר, אלא שאומרת שנחוץ "ראוי" לבילה, ואם אינו ראוי לבילה בילה מעכבת בו לכן שפיר פוסל חוץ וזר בכה"ג, דאף שלא בלל רק אמרינן "כאלו" בלל, ולהכי שבלל בחוץ פסול, וכן כשבלל זר, דהרי חזינן שבלל שלא כדינו.

במילים אחרות: חובת הבילה היא חובה גמורה. אלא שאפשר להיפטר ממנה כאשר המנחה "ראויה לבילה", ולא כאשר נעשתה בפועל בילה פסולה.

32. וראה בצ"ח (פסחים סט ע"ב ד"ה ואף) ובעונג יום טוב (סי' יג) שהקשו על דברי התוספות.

33. עיינו בשיעורי ר' משולם שהקשה מהתוס' יח ע"ב שהשוו לזר שמיחל עבודה, ומשמע שאין זה משום "אינו ראוי".

”מקמיצה ואילך מצות כהונה”: מעמדן של פעולות ההכנה בקורבן מנחה

דיון זה עשוי להשליך על חקירתנו העקרונית בעניין משמעות דין זר וחוץ ביחס לעבודת הבליחה.

אפשר להבין שבכך בדיוק נחלקו האמוראים. ה'חזון איש' (מנחות כה, יח) כתב שלריש לקיש כיון שלא צריך כהונה נחשב כשבלל בחוץ כאילו לא בלל כלל. כלומר, לא נחלקו על דין "חוץ", שלכו"ע פסול, אלא במעמד הבליחה כעבודה. **לריש לקיש** צ"ל שזו עבודה שהיא עצמה אינה יכולה להיפסל, ורק פסול זרות יכול לחדור דרכה. ואילו **לרבי יוחנן** זו עבודה גמורה.

אך אפשר ללמוד מכאן שגם לדעת רבי יוחנן פסול זר וחוץ אינם מלמדים על כך שלעבודה עצמה יש חשיבות, אלא שהיא מהווה פתח שדרכו יכולים הפסולים להיכנס. כלומר, דבריו לא נובעים מקביעה בנוגע לעצם הבליחה, אלא לכך שהמנחה כבר נכנסה למרחב של פנים וכלי שרת ולכן היא נפסלת בחוץ. וכפי שביאר הגר"מ את סברת כלי שרת.³⁴

7. משמעות הבליחה והיציקה

ראינו עד כה שלוש גישות עקרוניות בנוגע למעמד הבליחה והיציקה. אפשרות אחת היא שמעמדן שווה למעמד השחיטה, שהיא עבודה המקדמת את הקרבת החפצא בלי שיש בה מעשה שירות מצד הגברא. אך ראינו גם שתי אפשרויות שונות בכיוונים הפוכים: בדעת ריש לקיש אפשר להבין שמדובר בפעולות הכנה והכשר שכלל אינן חלק מן העבודה, והן שקולות כנגד פיטום וגידול הבהמה לפני הבאתה אל המקדש. ואילו בדעת רבי יוחנן אפשר להבין שמדובר בעבודות שירות של ממש, הנעשות על ידי הבעלים.

אפשרות זו, האחרונה, עשויה ללמד על הבדל מהותי בין עבודת הזבח לעבודת המנחה. בעבודת הזבח מעשה השירות הוא רק זה שעושים הכוהנים, בעבודות המסורות להם. תפקיד הבעלים הוא רק להוביל את החפצא אל נקודת הפתיחה של מעשה ההקרבה שלו. לעומת זאת, בעבודת המנחה יש פן של שירות גם בעבודת הבעלים. עצם ההכנה של המנחה נחשבת כעבודת שירות, עוד בטרם הגיע שלב ההקרבה שלה.

הבחנה זו עולה יפה עם ההבחנה העקרונית בין זבחים למנחות, כפי שבאה לידי ביטוי בדברי הברייתא (מנחות קד ע"ב):

אמר ר' יצחק: מפני מה נשתנית מנחה שנאמר בה נפש? אמר הקדוש ברוך הוא: מי דרכו להביא מנחה? עני, מעלה אני עליו כאילו הקריב נפשו לפני. א"ר יצחק: מה נשתנית מנחה שנאמר בה חמשה מיני טיגון הללו? משל למלך בשר ודם

34. את הרעיון של פתח כניסה של דין זרות בלי שיש חשיבות למעשה העבודה עצמו, ננסה לברר יותר להלן.

שעשה לו אוהבו סעודה ויודע בו שהוא עני, אמר לו: עשה לי מן חמשה מיני טיגון כדי שאהנה ממך.

כבר עמדו על כך שעיקר חשיבות הזבח במתנת הבשר שנאכל על גבי המזבח, בעוד שעיקר חשיבות המנחה במעשה הקרבתה.³⁵ לפי דברינו הבדל זה מוביל לשוני בתפקיד הבעלים בשני סוגי הקורבנות: בעוד שבזבחים תפקידו הוא רק להביא את החפץ שבו נעשית העבודה, הרי שבמנחות עצם מעשה ההכנה שלו נחשב לחלק מעבודת השירות.

ב. מקמיצה ואילך מצוות כהונה

1. מנחות שאינן נקמצות

עד כה עסקנו בפעולת הבלילה כשלעצמה, אך אפשר שיש לראות אותה בהקשר רחב יותר. בגמרא (מנחות יח ע"ב) הובאה סתירה בין שני מקורות בשאלת הכשר יציקה בזר. הגמרא הכריעה שמדובר במחלוקת תנאים, אך קודם לכן העלתה אפשרות לחלק בין סוגים שונים של מנחות:

אמר רב נחמן, לא קשיא: כאן במנחת כהנים,³⁶ כאן במנחת ישראל; מנחת ישראל דבת קמיצה היא, מקמיצה ואילך מצוות כהונה, לימד על יציקה ובלילה שכשירה בזר; מנחת כהנים דלאו בת קמיצה היא, מעיקרא בעיא כהונה. אמר ליה רבא: מכדי מנחת כהנים מהיכא איתרבי ליציקה? ממנחת ישראל, מה התם כשירה בזר, אף הכא נמי כשירה בזר!

איכא דאמרי:³⁷ אמר רב נחמן, לא קשיא: כאן בנקמצות, כאן בשאין נקמצות; אמר ליה רבא: מכדי שאין נקמצות מהיכא איתרבי ליציקה? מנקמצות, כנקמצות, מה התם כשירה בזר, אף הכא נמי כשירה בזר!

דעת רבא פשוטה לכאורה: בלילה ויציקה מתפקדות בפשטות באותו האופן, בין במנחת כהנים ובין במנחת ישראל, והיעדר הקמיצה במנחת כהנים לא אמור להשפיע עליהם. וכן הקשה הגר"ז (שם ד"ה שם בגמ' כאן) על דברי רב נחמן:

35. ראה במאמרו של הרב ברוך ויינטרוב, אסיף א (תשע"ד).

36. קצת צ"ע כיצד העמיד את הברייתא שהובאה בשם רבי שמעון במנחת כהנים, שהרי היא מתייחסת גם להגשות, ולר"ש מנחת כהנים לא טעונה הגשה (מנחות ס ע"א). וי"ל שכוונת הגמרא רק לומר שהיציקות והבלילות הטעונות כהונה הן במנחת כהנים.

37. מה המחלוקת בין הלישנות? ע"י בספר 'לשרת בקדש' (עמ' ט). ובספר רווחא שמעתא (מנחות יח ע"ב) וספר תורת המנחה (עמ' יב) כתבו שלל"ק י"ל שבמנחת נסכים היציקה והבלילה כלל אינן חלק מסדר עבודתה אלא רק אופן הכנת המנחה.

”מקמיצה ואילך מצות כהונה”: מעמדן של פעולות ההכנה בקורבן מנחה

וצ”ע דמנחת כהנים הרי לא נשתנה דין יציקה דידה וכל מעשיה משאר מנחות ורק נשתנה דינה לענין קמיצה וא”כ מאי שיך לומר דהדין יציקה שלה בעיא כהונה.

עם זאת, יש שכתבו שהרמב”ם פסק להלכה את החילוק של רב נחמן (ארץ צבי א, צז; אבן האזל מעשה הקרבנות יב, כג).

כדי להבין את שיטת רב נחמן יש לומר שאת דרשת ”מקמיצה ואילך” אפשר להסביר בשתי דרכים שונות:

א. הדרשה מלמדת שכל הפעולות שנימנו קודם הקמיצה אינן פעולות חשובות בעבודת המנחה, ועל כן אינן צריכות כהונה. לפי הבנה זו, אין סיבה לחלק בין סוגים שונים של מנחות.

ב. הדרשה מלמדת על נקודת ההתחלה של עבודת ההקרבה של המנחה, בלי קשר לאופי הפעולות עצמן. ממילא, באופן עקרוני אפשר לחשוב על קביעת נקודת פתיחה שונה למנחות שונות. [בדומה ללחמי תודה, שכלל לא הגיעו למקדש בשלב הבלילה].

אפשר שחילוק זה עולה מן ההבדל בין סגנון הספרא לסגנון הגמרא: בספרא נאמר שיציקה ובלילה כשרות בזר, ואילו בגמרא נאמר ”מקמיצה ואילך מצוות כהונה”³⁸.

לפי דברינו, החילוק של רב נחמן מבוסס על שתי הנחות:

א. הצורך בכהונה תלוי בנקודת פתיחה מסוימת בעבודת המנחה, ולא באופי העבודות עצמן.

ב. נקודת הפתיחה במנחות שאינן נקמצות נמצאת לפני הבלילה.

נתחיל מהוכחת ההנחה השנייה. התוספות (סוכה נ ע”א ד”ה ואי) האריכו להוכיח שקדושת כלי לא גורמת למנחה להיפסל ביוצא. ובתוך דבריהם סייעו קביעה זו:

וא”ת כיון דבקדושת כלי לא מיפסלא ביוצא מנחת כהנים וחביתי כהן גדול דלית בהו קמיצה ונסכים הבאים בפני עצמן אימת מיפסלי ביוצא וי”ל ודאי דבאותן מועיל קידוש כלי.

38. אפשר ששתי ההבנות הללו תלויות באופן הדרשה. הריצ”ד עמד על כך שאפשר להבין את הדרשה בשתי דרכים: קריאה פשוטה; ודרשת ”והביאה”. כלומר: לפי הספרא מדובר בחלוקה פשוטה של הפעולות שבפסוק, ואילו הגמרא יוצרת דין של ”מקמיצה ואילך”. יש להעיר כי בגמ’ ברכות לא ע”א נראה שבשחיטה זו קריאה פשוטה של שמואל בפסוק. מאידך ביומא כז ע”א משמע שזו דרשה מיוחדת. עי’ גבו”א שם ד”ה והקריבו.

כלומר, במנחת כוהנים קיימת קדושת קורבן כבר משלב קידוש הכלי הראשון. ממילא יש מקום להבין שכל המלאכות הנעשות לאחר שלב זה חייבות כהונה.³⁹

ההנחה הראשונה מורכבת יותר, וחשובה יותר לענייננו, ואנו נדון בה מתוך התבוננות בעבודות שונות הנמצאות משני צדדיה של פעולת הקמיצה.

2. תנופה והגשה

מלבד היציקה והבלילה, ישנן מלאכות נוספות קודם הקמיצה, הכשרות גם הן בזר, כפי שמפורש בתוספתא (מנחות יא, ד):

לישתן וערכתן ואפייתן בפנים ובזר כשרות עד שיבואו לבית הקמיצה.⁴⁰

עם זאת, מפשט הפסוקים עולה כי ישנן פעולות נוספות שנעשות על ידי הכהן. כך למשל מתוארת פעולת ההגשה (ויקרא ב, ח):

והבאת את המנחה אשר יעשה מאלה לה' והקריבה אל הפה והגישיה אל המזבח.

וכך נאמר בתיאור פעולת התנופה (במדבר ה, כה):

ולקח הפה מיד האשה את מנחת הקנאת והניף את המנחה לפני ה' והקריב אתה אל המזבח.

בדברי הראשונים אפשר למצוא כמה דרכי התמודדות עם היחס בין פסוקים אלו לכלל ש"מקמיצה ואילך מצוות כהונה". עמדה קיצונית וחריגה אפשר למצוא בתוספות במגילה (כ ע"ב ד"ה לקמיצה):

תנופה והגשה אין צריך בהו כהן במנחה לפני הקמיצה.

מדבריהם נראה שקיבלו באופן מוחלט את דרשת הגמרא, ונדחקו כנראה לפרש את הפסוקים שלא כפשטם (או כדרישה לכתחילה). עם זאת, נראה שעמדה זו נסתרת גם מן המשנה (קידושין לו ע"א):

הסמיכות, והתנופות, וההגשות, והקמיצות... נוהגים באנשים ולא בנשים.

ודוחק יהיה לומר שפסולות בנשים וכשירות בזרים.

ואכן, הרמב"ן (ויקרא ב, ב; וכעין זה בקידושין לו ע"א ד"ה הגשות ובריטב"א שם ד"ה הגשה) הוביל קו הפוך, שסייג מאד את הדרשה הנ"ל:

39. ועיין במקדש דוד (ז, ג) שדן מהי נקודת ההתחלה של עבודת ההולכה במנחת כוהנים.

40. וגם הן טעונות כלי פנים, כמבואר בגמרא (מנחות צו ע"א, ע"י רש"י ותוס' שם וחידושי הגרי"ז מנחות נה ע"א ד"ה והנה).

"מקמיצה ואילך מצות כהונה": מעמדן של פעולות ההכנה בקורבן מנחה

וצריך שנבאר שאין מצות כהונה מתחלת בקמיצה, שהרי הגשה קודמת לקמיצה והיא פסולה בזר... אבל מה שאמרו מקמיצה ואילך מצות כהונה, כונתם כי מקמיצה זו הכתובה בפסוק הזה ואילך מצות כהונה, לא בדברים שהקדים הכתוב בכאן לקמיצה, שהרי בפרשה זו הזכיר יציקה ונתינת לבונה והבאה אל הכהן וקמיצה, ולא הוזכרה כאן הגשה אל המזבח. נמצא שכל האמורין כאן קודם קמיצה כשרין בזר, שהם יציקה ובלילה והבאה.

את דברי הרמב"ן אפשר להבין בשתי דרכים:

א. אין נקודת פתיחה שממנה מתחילה מצוות הכהונה. אלא שברצף הפעולות המתואר בפסוק, הכולל יציקה, הבאה וקמיצה, הפעולות הראשונות אינן צריכות כהונה.

ב. יש נקודת פתיחה שממנה מתחילה מצות הכהונה. אלא שנקודה זו איננה דווקא בקמיצה אלא בתנופה, או בהגשה (במנחות שאין בהן תנופה). הביטוי "מקמיצה ואילך" מתייחס למנחות שאין בהן הגשה ותנופה, או לתיאור שהושמטו ממנו עבודות אלו.

כהבנה זו נראה להוכיח מדברי ה'ליקוטי הלכות' (יח ע"ב), שכתב שהכשר זר בבלילה נלמד מכך שהיא קודמת ליציקה. כלומר, הדרשה קבעה נקודת התחלה למצוות כהונה בין היציקה לקמיצה, ואפשר שנקודה זו היא בתנופה או בהגשה.

אפשרות ביניים היא שאכן נקודת הפתיחה המהותית היא בקמיצה, כדעת התוספות במגילה, ולמרות זאת הגשה ותנופה צריכות כהונה.

אפשר להסביר אפשרות זו בשתי דרכים, העולות מדברי רש"י במסכת סוטה (יט ע"א ד"ה מתני')::

אין מצות כהונה במנחות אלא מקמיצה ואילך והגשה נמי תחילת קמיצה היא שאין זר קרב למזבח.

הטיעון הייחודי בדברי רש"י הוא ש"הגשה תחילת קמיצה". נראה כי כוונתו היא שבאופן עקרוני כהונה נדרשת רק בעבודות ההקרבה המתחילות מן הקמיצה, אלא שההגשה מהווה כבר את תחילת עבודת הקמיצה.⁴¹ לפי הבנה זו מסתבר לכאורה שבמנחות שאין בהן קמיצה לא יהיה צורך בכהונה בהגשה, אך אין זה מוכרח כי אפשר שבמנחות אלו ההגשה היא כבר תחילת ההקטרה.⁴²

נקודה נוספת בדברי רש"י היא ההסבר לצורך בכהונה בכך ש"אין זר קרב למזבח". רעיון זה נמצא גם בדברי התוספות (מנחות ט ע"א ד"ה מקמיצה):

41. רש"י התעלם מעבודת התנופה, ראה באיזהו מקומן (סוטה יט ע"א) שעמד על כך והציע שלדעת רש"י עיקר התנופה בבעלים.

42. ראה: דף על הדף (סוטה יט ע"א).

הגשה ותנופה נמי בעו כהונה שאין זר קרב אצל המזבח אלא הכא בד' עבודות שבמנחה איירי שמתחילין משעת קמיצה.

בעבודות שנאסרו משום "אין זר קרב אצל מזבח", כבר חקר המשנה למלך (ביאת מקדש ט, טו) מה אופי הפסול, והראה כי לדעת הרמב"ן מדובר בפסול הנובע מאופי העבודות עצמן, ואילו לדעת הרמב"ם והתוספות יסודו של הפסול באיסור כניסת זר לעבודה. ממילא יש מקום להבין שאופי הפסול של הגשה בזר שונה מן הפסול שמקמיצה ואילך.

הבחנה זו עשויה להסביר את פסיקת הרמב"ם (פסולי המוקדשין יא, ז):

כל המנחות שיצק עליהן השמן פסול לעבודה כגון הזר וכיוצא בו, או שבללן או פתתם או מלחן כשירות, הגישן או הניפן, חוזר הכהן ומגיש או מניף ואם לא הגיש ולא הניף הכהן כשירות, שנאמר והביאה אל בני אהרן וקמץ, מקמיצה ואילך מצות כהונה למד על יציקה ובלילה שכשירה בזר.

הרמב"ם פסק שאם הגיש זר צריך הכהן לשוב ולהגיש, וחתם את דבריו בדרשה: "מקמיצה ואילן מצות כהונה". אפשר שהדרשה הובאה רק ביחס להכשר יציקה ובלילה, אך המב"ט (קרית ספר שם) הבין שההגשה עצמה כשירה בדיעבד:

חוזר הכהן ומגיש או מניף, דכהונה בעי משום דאין זר קרב לגבי המזבח, אבל אם לא חזר כשרות דמקמיצה ואילך היא מצות כהונה.⁴³

כמו כן, אפשר שעצם היכולת של כהן לשוב ולהגיש, בניגוד לקמיצת זר שאי אפשר לתקנה, קשורה לאופי השונה של הפסול.⁴⁴

גם אם ההגשה פסולה לגמרי, אופי הפסול יכול להיות שונה מזה שבשאר עבודות, כפי שכתב בספר משאת המלך (סימן שעג):

היה נראה לומר דאע"פ דילפינן ממה שאין זר קרב אצל מזבח דבעי כהונה אין זה אלא דמה שיש כאן עבודת מזבח היא המצריכה כהונה בכל דיניה, אבל מצד דיני המנחה לא שמענו דיצטרכו כהונה, ואמנם המנחה תפסל בלא כהונה כיון דדינה שתעשה בה עבודת מזבח והרי עבודת מזבח בעי כהונה, אבל אין זה מדיני המנחה שצריכה כהונה מצד עצמה, וא"כ יש להבין שי' התוס' דלא יצטרכו יום להגשה דאין דין כהונה דאה"נ דלמעשה בעינן כהונה כמוש"נ מצד עבודת המזבח יש כאן, אבל כיון דמדיני המנחה עצמה לא נאמר כהונה א"כ לא יפסל בה עבודת לילה שהרי לילה אין פוסל אלא בהמנחה אבל עבודת מזבח הרי יש ביה אף בלילה.

43. ראה במאמרו של הרב אריה ז'ולטי, בענין אין זר קרב לגבי מזבח, מוריה, שנה תשיעית, גליון ג-ד (צט-ק), כסלו תשמ"מ, עמ' עב-עז.

44. עיין מהרי"ט קידושין לו ע"א; גרי"ז מנחות כ ע"א ד"ה והנה; גבורת יצחק סוטה יד ע"ב.

3. מליחה

בעוד התנופה וההגשה הן עבודות הקרבה שנעשות קודם הקמיצה, הרי שהמליחה נראית כעבודת הכנה שנעשית לאחר הקמיצה.⁴⁵ האפשרות של מליחה בזר עלתה בגמרא (מנחות כ ע”א) תוך ניסיון ליישב את המשנה (יח.) שהכשירה כש”לא מלח” עם הברייתא שקבעה שהמליחה מעכבת:

אמר רב יוסף: רב כתנא דידן ס”ל, דאמר: לא מלח – כשר. אמר ליה אביי: אי הכי, לא יצק נמי – לא יצק כלל! אלא לא יצק כהן אלא זר, הכא נמי לא מלח כהן אלא זר! אמר ליה: וכי תעלה על דעתך שזר קרב לגבי מזבח?

הגמרא דחתה את האפשרות לומר שהמשנה הכשירה מליחת זר, משום שלא יעלה על הדעת שזר קרב אצל מזבח. התוספות (מנחות יח ע”ב ד”ה ורבי) כתבו שאין צורך בסברה זו:

ובלאו האי טעמא בעי דמקמיצה ואילך מצות כהונה ומליחה אחר קמיצה.⁴⁶

מאידיך, הרמב”ן על התורה (ויקרא ב, יא) כתב:

ואמר הכתוב בשאור ודבש לשון רבים, כי עם אהרן ובניו ידבר. וחזר ואמר וכל קרבן מנחתך במלח תמלח – כי יחזור אל מביא המנחה שאמר בו בתחלת הפרשה ”ואם מנחת מרחשת קרבנך“. והטעם, כי המליחה כשרה בזר כמו יציקה ובלילה.

וכן פסק הרמב”ם (פסולי המוקדשין יא, ז) שאם מלחן זר כשירות.⁴⁷ ובפירוש המשנה (מנחות ג, ב) פירש כהוא-אמינא של הגמרא:

רוצה לומר לא יצק כהן ולא מלח כהן אלא זר הרי זו כשרה, לפי שהכלל אצלינו מקמיצה ואילך מצות כהונה.⁴⁸

העולה מכאן, שהתוספות והרמב”ן לשיטתם בביאור הדרשה. לדעת התוספות, המוקד בדרשה הוא בנקודת הזמן של הקמיצה, וממילא כל פעולה שנעשית לאחר מכן צריכה כהונה. לעומת זאת הרמב”ן סבור שאין חשיבות לנקודת זמן מסוימת (כפי אחת האפשרויות שהצענו בדבריו, ודלא כליקוטי הלכות), ויש לבחון כל פעולה לפי אופייה ותפקידה. בדעת

45. יש להעיר שבעבודת הזבחים מצאנו שהפשט וניתוח כשרים בזר למרות שנעשים אחרי הקבלה (יומא כז ע”א), ראה בתפארת ישראל (בועז, זבחים פרק יד, אות ג).

46. ועי’ שטמ”ק מנחות כ ע”א אות א.

47. בהלכות בביאת מקדש (ט, ה) מנה הרמב”ם את המליחה בין העבודות שזר פסול בהן ואינו חייב מיתה, ראה בהערות לשו”ת נודע ביהודה (תניינא יו”ד מג) שדן בכך. אך גם הבלילה והיציקה מנויות שם, והאחרונים האריכו לדון בביאור הדבר (ראה בנושאי הכלים שם).

48. עיין חידושי הגרי”ז מנחות כ ע”א ד”ה והנה.

הרמב"ם נראה ללמוד מכאן שהוא סבור כרמב"ן, ולא כדברי המבי"ט שהובאו לעיל. יצויין עם זאת שהמבי"ט עצמו (בקרית ספר שם) היה מודע לבעיה וכתב שהמליחה והפתיתה כשרות בזר משום "דהו קודם קמיצה", והאחרונים דנו בדבריו.⁴⁹

4. סיכום: היחס בין החקירות

לסיכום, ממחלוקות הראשונים סביב תנופה, הגשה ומליחה עולה כי את דין "מקמיצה ואילך" אפשר להבין בשתי דרכים עקרוניות:

א. חילוק מקומי בין עבודות שירות הטעונות כהונה לעבודות הכנה שאינן טעונות כהונה. (רמב"ן; רמב"ם)

ב. נקודת זמן שבה נכנסת המנחה למסלול של הקרבה שצריכה כהונה. (תוספות)

נראה שדברי רב נחמן, המחלק בין מנחות הנקמצות לשאינן נקמצות, מבוססים על ההבנה השנייה, ואילו דברי רבא עשויים להוביל אותנו לאפשרות הראשונה.

מסברה נראה כי שתי האפשרויות הללו תלויות גם בחקירה שבה עסקנו לעיל בעניין הבלילה. אם נבין שהכשר זרות מגדיר את הבלילה והיציקה כעבודות הכנה שכלל אינן חלק ממסלול ההקרבה, מסתבר שמדובר בקביעה מקומית ביחס לפעולות אלו, וודאי שאי אפשר לומר כן ביחס להגשה ולתנופה. מאידך, אם נאמר שמדובר בעבודות שירות שהוכשרו בזר, אפשר יהיה לכלול בהכשר גם את פעולות התנופה וההגשה, מתוך תפיסה שגם עבודות הקרבה כשרות בזר כל עוד לא נכנסה המנחה לרשות מזבח וממילא גם לרשות עבודת הכוהנים.

ואכן, נראה כי התוספות והרמב"ם הולכים לשיטתם בנקודה זו. שהרי התוספות נקטו שהבלילה צריכה להיעשות בכלי שרת, וכבר עמדנו על כך שלפי שיטה זו אין חיסרון מהותי בעבודות שלפני הקמיצה, אלא שעדיין לא הגיעו לרשות הכוהנים. ואילו הרמב"ם סבור שהבלילה נעשית בכלי חול, ונראה כי לדעתו מדובר בעבודות גרועות במהותן, ואין הדבר קשור לנקודת מעבר מסוימת המתרחשת בקמיצה.

49. ראה בצרור החיים ובמעשה רוקח על הרמב"ם (פסולי המוקדשין יא, ז) שדחו את דבריו. מאידך, ראה בצרור החיים (איסורי מזבח ה, יב) שהאריך להצדיק את המבי"ט.